

Etnolingwistyczne aspekty podziału socjopolitycznego na Ukrainie

W artykule przeprowadzono analizę struktury etnicznej i lingwistycznej ludności Ukrainy z uwzględnieniem zróżnicowania regionalnego i trudności w zdefiniowaniu pojęcia języka ojczystego. Autorka wyznaczyła przyczyny transformacji etnolingwistycznej heterogenności ukraińskiego społeczeństwa w jeden z czynników podziału socjopolitycznego na Ukrainie, ze szczególnym uwzględnieniem jej wpływu na zjawisko separatyzmu w południowo-wschodniej części kraju.

Słowa kluczowe: podział socjopolityczny, podział etnolingwistyczny, język ojczysty, separatyzm

Ethnolinguistic aspects of the sociopolitical cleavage in Ukraine

In this article the analysis of the ethnic and linguistic structure of the Ukraine's population, considering the regional differentiation and difficulties with the definition of native language has been provided. The author defined the reasons of the transformation of ethnolinguistic heterogeneity of the Ukrainian society into one of the factors of sociopolitical cleavage in Ukraine, with special consideration of its influence on the phenomenon of separatism in the South-Eastern part of the country

Keywords: sociopolitical cleavage, ethnolinguistic cleavage, native language, separatism

Od samego początku istnienia niepodległego państwa ukraińskiego wielu badaczy zwraca uwagę na położenie tego kraju na granicy kręgów cywilizacyjnych. Problem ten znajduje swoje wyraźne odzwierciedlenie w życiu politycznym kraju. Z jednej strony, przyczyniają się do tego technologie manipulacyjne, stosowane przez ukraińskich polityków w kampaniach wyborczych w celu zaostrenia podziału na linii Wschód-Zachód. Z drugiej strony, należy stwierdzić, że Ukraina jest obiektywnie krajem o zróżnicowanej strukturze etnicznej, językowej, religijnej, a także światopoglądowej, co oczywiście ma wpływ na elektoralne preferencje mieszkańców kraju. Celem niniejszego artykułu jest analiza czynników etnicznych i lingwistycznych w kształtowaniu się podziału socjopolitycznego na Ukrainie. Podział ten występuje i odtwarza się na wszystkich wyborach, odbywających się na Ukrainie od 1991 roku, natomiast w 2014 roku nastąpiła jego transformacja w konflikt zbrojny. Wydaje się, że właśnie kwestie etniczne

i językowe odgrywają pierwszoplanową rolę w istniejącym konflikcie i dlatego warto poświęcić im szczególną uwagę.

Po raz pierwszy zjawisko podziałów socjopolitycznych opisali w swojej klasycznej pracy „Osie podziałów, systemy partyjne oraz afiliacje wyborców” S. Lipset i St. Rokkan, nie dając jednak konkretnej definicji tego zjawiska, a opierając się przede wszystkim na badania empiryczne. Obecnie jako podział socjopolityczny rozumiemy występowanie pewnych różnic między grupami osób w społeczeństwie, które prowadzi do kształtowania się u nich tożsamości grupowej (poczucia odrębności od innych grup) i potrzeby wyrażania jej na scenie politycznej. Oznacza to, że nie wszystkie różnice i konflikty między grupami społecznymi transformują się w podział socjopolityczny. O jego istnieniu możemy mówić tylko wtedy, gdy spełnione są pewne warunki. Istnienie podziału socjopolitycznego możemy stwierdzić wtedy, gdy istnieje związek między grupą społeczną a pewną partią polityczną. Związek ten musi również być trwały: powinien on występować co najmniej w trakcie dwóch następujących po sobie wyborów.¹ Oczywiście, taki podział nie formuje się z dnia na dzień, natomiast przechodzi kilka faz swojego rozwoju.

Ukraiński politolog A. Romaniuk określa trzy fazy formowania się podziałów socjopolitycznych. Pierwsza z nich, latentna, charakteryzuje się istnieniem pewnych obiektywnych odmienności między grupami społecznymi i linii podziału między nimi, co powoduje powstanie w społeczeństwie dwóch lub więcej grup z różnymi interesami. Na tym etapie osoby, należące do poszczególnych grup interesów, nie są jednak jeszcze świadome swojej odrębności od ogółu społeczeństwa. Druga faza formowania podziału socjopolitycznego charakteryzuje się pojawieniem świadomości grupowej. Osoby, należące do określonej grupy społecznej, już nie tylko uświadamiają sobie własne interesy i fakt swojej odrębności, ale także zaczynają postrzegać się w opozycji do innych grup. Trzecia faza charakteryzuje się instytucjonalizacją istniejącego w społeczeństwie podziału – każda z grup zaczyna odczuwać potrzebę istnienia instytucji politycznej, reprezentującej jej interesy. Na tym etapie możliwe są dwa scenariusze – grupa może utworzyć własną partię polityczną, ale może się również zdarzyć, iż już istniejąca partia zacznie reprezentować interesy danej grupy, włączając jej interesy do własnego programu politycznego i publicznie wyrażając swoje poparcie.²

Należy jednak zauważyć, że w nauce politycznej nie ma jednoznacznej definicji pojęcia podziału socjopolitycznego, chociaż termin ten jest wykorzystywany już od ponad 40 lat. W ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci pojawiło się kilka głównych koncepcji i interpretacji owego terminu. Jedną z nich można umownie nazwać konfliktologiczną. Niemiecka politolog A. Römmele określa podziały socjopolityczne jako „długotrwałe strukturalne konflikty,

¹ Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с., с.39

² Романюк А.С., Сокирка Ю.М. та ін. Від соборності до незалежності: стан та динаміка інтеграції українського суспільства у контексті європейських процесів. – Львів: ЦПД, 2009. – 140 с.

będące przyczyną przeciwstawnych pozycji, które są reprezentowane przez organizacje polityczne, zmagające się między sobą”.³ Według zwolenników koncepcji socjostrukturalnej, do których należą m.in. Bartolini i Mair, podziały polityczne są spowodowane strukturą społeczeństwa. Definiują oni podział socjopolityczny jako „związek pomiędzy strukturą społeczną i porządkiem politycznym” oraz wyodrębniają trzy jego poziomy: empiryczny (czyli istnienie obiektywnej dyferencjacji między grupami społecznymi, która jednak niekoniecznie musi być uświadomiona i nie tworzy identyfikacji grupowej), normatywny (kiedy grupa nabywa świadomości swojej tożsamości i uświadamia sobie konieczność działania) oraz organizacyjny (czyli proces tworzenia się organizacji politycznych, reprezentujących interesy grup, odmienności między jakimi leżą u podstaw podziału socjopolitycznego).⁴ W literaturze spotykamy również koncepcję organizacyjną, zgodnie z którą podział socjopolityczny nie jest po prostu podziałem, który może potencjalnie doprowadzić do konfliktu, natomiast jest zorganizowanym konfliktem wewnątrz społeczeństwa.

Niestety, problematyka podziałów socjopolitycznych na Ukrainie wciąż nie jest wystarczająco dogłębnie zbadana i zwykle ogranicza się zagadnieniami regionalistyki. Analizując istniejący podział socjopolityczny na Ukrainie, należy zwrócić uwagę na liczne przyczyny, które sprzyjały jego powstaniu. W pierwszej kolejności należy uwzględnić czynniki historyczne, ponieważ powstanie podziału na linii „Wschód-Zachód” jest niewątpliwie związane z przynależnością tych regionów do różnych państw w przeszłości oraz z rozwojem odmiennych typów kultury politycznej. Historyczne doświadczenie mieszkańców różnych regionów Ukrainy charakteryzuje się długimi okresami bezpaństwowości i częstymi zmianami przynależności państwowej. W ciągu swojej ponadtysiącletniej historii, naród ukraiński niezwykle rzadko miał okazję żyć we własnym, niepodległym państwie. Po upadku Rusi Kijowskiej, możemy mówić tylko o krótkich okresach ukraińskiej niepodległości w czasie Powstania Chmielnickiego oraz istnienia Ukraińskiej Republiki Ludowej. Co więcej, owe organizmy państwowe nie obejmowały wszystkich terytoriów, które można uznać za etnicznie ukraińskie. W ciągu wieków poszczególne ziemie współczesnej Ukrainy były terytorialnie rozdzielone i należały w różnych okresach do Imperium Rosyjskiego, Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Cesarstwa Habsburskiego, Węgier, Rumunii i Czechosłowacji. Zjednoczenie ziem, wchodzących obecnie do składu państwa ukraińskiego, nastąpiło dopiero w ZSSR. Doświadczenie historyczne, które znajduje swoje odbicie w pamięci historycznej narodu, jest niewątpliwie jednym z najważniejszych czynników formowania tożsamości narodowej. W związku z tym, tożsamość narodowa mieszkańców Wschodniej Ukrainy znacznie różni się od tożsamości mieszkańców zachodnich regionów. Terytorialny podział na „Wschód” i „Zachód” został umocniony polityką państw, do których należały ziemie ukraińskie. Państwa te, zgodnie z klasyfikacją S. Huntingtona,

³ Реммеле А. Структура размежеваний и партийные системы в Восточной и Центральной Европе // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 30-45.

⁴ Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: Навч. посібник. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с, с.398-399

należały do dwóch różnych cywilizacji – europejskiej i prawosławnej. Sam Huntington, analizując problem wewnętrznego podziału na Ukrainie, pisał o ukraińskich terytoriach, wchodzących do składu różnych państw: „Sily odpychania rozdzielały je na kawałki i przyciągały do cywilizacyjnych magnesów innych społeczeństw. To kształtowało u nich poczucie, że są różnymi narodami i należą do różnych terytoriów”⁵ Ze względu na swoje geograficzne i geopolityczne położenie, naród ukraiński kształtował się na styku cywilizacji, prawosławnej i katolickiej tradycji kościelnej, na skrzyżowaniu kultur. Rozbieżności w doświadczeniu historycznym spowodowały różnice w uczuciowości, mitach i archetypach, a z czasem pojawiły się kolejne czynniki regionalnego podziału, takie jak wartości, mentalność i typy kultury politycznej. U ludności zachodnich regionów Ukrainy przeważa indywidualizm (typowy dla cywilizacji europejskiej), który warunkuje uznanie wartości osoby, orientację na własne cele i umiejętności, a także wybór własnych form gospodarowania, co w sferze politycznej przejawia się w krytycznym stosunku do władzy, często graniczącym z anarchizmem, samoorganizacją lokalnych wspólnot i tworzeniem stowarzyszeń. Natomiast na Wschodniej Ukrainie dominuje mentalność kolektywna, warunkująca orientację na egalitaryzm, przynależność do wspólnoty i wspólne formy gospodarowania, nie nadając wysokiej wartości osobie z jej potrzebami. Kultura polityczna Wschodniej Ukrainy charakteryzuje się orientacją na państwo i służenie w pierwszej kolejności jego interesom, w tym także interesom politycznych liderów. W masowej świadomości można zaobserwować pewną sakralizację władzy, która ma całkowicie odpowiadać za rozwiązanie wszelkich problemów społecznych, jak również za zaspokojenie potrzeb konkretnych osób. Autorytarne formy sprawowania władzy i wykorzystanie twardych metod w celu zagwarantowania porządku i stabilności są tolerowane, idealizowana jest władza „silnej ręki”. W związku z istnieniem znacznych rozbieżności w mentalności i orientacji politycznej Wschodniej i Zachodniej Ukrainy, partie polityczne, które pojawiły się na ukraińskiej scenie politycznej po rozpadzie ZSRR, zwykle tworzyły swój program z myślą o mieszkańcach pewnych regionów, nie licząc na równomierny poziom poparcia w skali kraju. Partie nacjonalistyczne zazwyczaj orientują się na elektorat zachodnioukraiński, natomiast socjalistyczne – na mieszkańców regionów wschodnich. W ten sposób istniejący podział socjopolityczny jest wciąż podtrzymywany i odnawiany przy okazji każdej kampanii wyborczej. Jednym z centralnych problemów, poruszanych przez ukraińskich polityków w ich programach wyborczych, jest prawne uregulowanie statusu języka rosyjskiego (oraz innych języków mniejszości narodowych) na Ukrainie. Ponieważ kwestia ta niezmiennie wywołuje skrajne emocje w ukraińskim społeczeństwie i nie udaje się znaleźć kompromisu, można stwierdzić, że czynnik etnolingwistyczny odgrywa ważną rolę w kształtowaniu i rozwoju podziału socjopolitycznego na Ukrainie.

Złożony proces historycznego formowania ukraińskiej państwowości stał się powodem niejednorodnej struktury etnicznej, lingwistycznej i wyznaniowej ludności Ukrainy.

⁵ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка/Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред В.Л.Иноземцева. – Москва : Academia, 1999, С. 532, с. 244

Niewątpliwie, do najbardziej charakterystycznych i łatwo rozpoznawalnych oznak podziału między regionami Ukrainy należą kwestie językowe. Źródłem lingwistycznego podziału na Ukrainie należy również upatrywać w odmiennym rozwoju zachodnioukraińskich i wschodnioukraińskich tożsamości. Z historycznego punktu widzenia, regiony zachodnie kształtowały się jako przeważnie ukraińskojęzyczne, natomiast na Wschodzie językiem dominującym zwykle był rosyjski. To natomiast jest przyczyną istnienia w społeczeństwie ukraińskim takich tożsamości, jak „ukraińskojęzyczni” i „rosyjskojęzyczni”, które nakładają się na pozostałe czynniki dyferencjacji regionalnej.

Struktura entolingwistyczna ukraińskiego społeczeństwa charakteryzuje się znaczną złożonością, a jej analizę utrudnia fakt, iż tożsamość etniczna nie zawsze przekłada się na biegłą znajomość języka ojczystego i posługiwanie się w nim w życiu codziennym. Wyniki ostatniego spisu ludności na Ukrainie, który został przeprowadzony w 2001 roku, świadczą o tym, iż terytorium kraju zamieszkują przedstawiciele ponad 100 narodów i grup etnicznych, aczkolwiek dominują etniczni Ukraińcy – przynależność do narodu ukraińskiego zadeklarowało 77,8% osób. Najliczniejszą mniejszością narodową są Rosjanie, którzy stanowią 17,3% ludności Ukrainy. Do innych mniejszości należą m.in. Białorusini (0,6%), Tatarzy Krymscy (0,5%), Mołdawianie (0,5%), Bułgarzy (0,4%), Węgrzy (0,3%), Rumuni (0,3%), Polacy (0,3%), Żydzi (0,2%), Grecy (0,2%), Ormianie (0,2%), a także Romowie, Niemcy, Gagauzi i inni.

Tablica 1. Największe grupy etniczne Ukrainy według ostatniego spisu ludności z 2001 roku.

Narodowość	Udział w ludności Ukrainy (2001)
Ukraińcy	77,8%
Rosjanie	17,3%
Białorusini	0,6%
Tatarzy Krymscy	0,5%
Mołdawianie	0,5%
Bułgarzy	0,4%
Węgrzy	0,3%
Rumuni	0,3%
Polacy	0,3%
Żydzi	0,2%
Grecy	0,2%
Ormianie	0,2%

Ukraińcy stanowią większość we wszystkich regionach kraju, za wyjątkiem Krymu, gdzie ponad dwie trzecie mieszkańców deklaruje przynależność do narodu rosyjskiego, natomiast Ukraińcy stanowią około 25% ludności półwyspu. Ponadto, w 2001 roku 12,6% mieszkańców Krymu stanowili Tatarzy Krymscy, jednak należy uwzględnić, iż ich liczebność wciąż się zwiększa. Jest to uwarunkowane dwoma czynnikami: znaczną ilością Tatarów Krymskich

powracających do swojej historycznej ojczyzny po deportacji do krajów Azji Środkowej, która miała miejsce w 1944, oraz wyższy współczynnik dzietności, niż u Ukraińców i Rosjan. Oprócz Krymu, znaczna ilość ludności rosyjskiej zamieszkuje także południowo-wschodnie obwody Ukrainy: dniepropietrowski, doniecki, zaporoski, ługański, odesski i charkowski. Procentowy udział Rosjan w ludności tych regionów waha się od 18% w obwodzie Dniepropietrowskim do 39% w obwodzie Ługańskim.

Najbardziej jednorodnymi etnicznie są obwody Zachodniej Ukrainie gdzie etniczni Ukraińcy stanowią ponad 90% ludności. Wyjątek stanowią obwody zakarpaccy i czerniowiecki, ludność których charakteryzuje się większą heterogennością etniczną. Zakarpacie, ze względu na swoje położenie na południe od głównego łańcucha Karpat, przez wiele wieków było odizolowane od reszty ziem ukraińskich nie tylko geograficznie, ale również kulturowo. Region od IX wieku należał do Królestwa Węgier i aż do 1919 roku znajdował się pod władzą węgierską, chociaż większość jego ludności zawsze stanowili Słowianie wschodni. W okresie międzywojennym Zakarpacie należało do Czechosłowacji, by wreszcie wejść do składu ZSRR w 1946, jako ostatni z regionów Ukrainy. Złożona historia Zakarpacie znajduje swoje odzwierciedlenie w jego strukturze etnicznej: 80,5% stanowią Ukraińcy, 12,1% Węgrzy, 2,6% Rumuni, 2,5% Rosjanie, stosunkowo liczni są również Romowie, Słowacy i Niemcy. Charakterystyczne dla Zakarpacia jest również zamieszkiwanie mniejszości narodowych w dość zwartych rejonach – Węgrzy mieszkają głównie w przygranicznym pasie wzdłuż rzeki Cisy, w którym stanowią zdecydowaną większość, istnieje również kilka miejscowości z prawie wyłącznie rumuńską ludnością, położonych w pobliżu granicy ukraińsko-rumuńskiej. Chociaż ludność Zakarpacia charakteryzuje się wysokim poziomem tolerancji, wypływającej z wielowiekowego współistnienia różnych narodowości i kultur, zdarzają się konflikty na tle etnicznym między przedstawicielami węgierskiej mniejszości narodowej i ukraińskimi organizacjami nacjonalistycznymi. Kontrowersyjną kwestią pozostaje również przynależność etniczna wschodniosłowiańskiej ludności Zakarpacia. Współcześnie jej większość deklaruje przynależność do narodu ukraińskiego, jednakże przedstawiciele ruchu rusińskiego na Zakarpaciu starają się o uznanie Rusinów za odrębną narodowość i twierdzą, że Słowianie wschodni, zamieszkujący tereny na południe od Karpat, są w istocie Rusinami. W 2006 roku rada obwodu zakarpaccy zwróciła się do Rady Najwyższej Ukrainy z prośbą o uznanie Rusinów za odrębną narodowość na poziomie państwowym, natomiast w 2007 roku rada obwodu samodzielnie postanowiła wpisać Rusinów na listę narodowości i grup etnicznych, zamieszkujących region. Ponieważ jednak, zgodnie z prawem, kwestia uznania tej czy innej mniejszości etnicznej nie należy do kompetencji organów samorządowych, prawny status Rusinów pozostaje niejasny. Postulat o uznanie ich za odrębną narodowość jest uzasadniony o tyle, że zgodnie z ustawą „O mniejszościach narodowych na Ukrainie”, obywatele Ukrainy mają prawo do wolnego wyboru swojej narodowości, a zmuszanie obywateli do zrzeczenia się swojej narodowości w dowolnej formie jest

zabronione.⁶ Dodatkowym argumentem jest to, iż Rusini są oficjalnie uznani za jedną z mniejszości narodowych w Wojwodinie, autonomicznym regionie Serbii, a także, jako Łemkowie, w Polsce.⁷ Ruch rusiński na Zakarpaciu charakteryzuje się zdecydowaną orientacją prorosyjską i jest wspierany przez miejscowych duchownych Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego.

Historycznie tereny Północnej Bukowiny, czyli współczesnego obwodu czerniowieckiego, wchodziły do składu różnych państw: Gospodarstwa Mołdawskiego, Cesarstwa Habsburskiego i Rumunii. W 1940 roku region wszedł do składu ZSRR. Podobnie jak w przypadku Zakarpacia, zdecydowaną większość ludności stanowią Ukraińcy (75%), jednak znaczny jest również udział mniejszości narodowych, w szczególności Rumunów (12,7%), Mołdawian (7,3%), Rosjan (4,1%), a także Polaków, Białorusinów, Żydów i innych.⁸ Należy zaznaczyć, że Rumuni i Mołdawianie są często traktowani jako jedna wspólnota narodowa, ponieważ język mołdawski jest *de facto* tożsamy z rumuńskim. Rumuni zamieszkują przeważnie rejony, przylegające do granicy ukraińsko-rumuńskiej (w rejonie hercańskim stanowią zdecydowaną większość – 91,5%), natomiast Mołdawianie stanowią większość (57,5%) ludności w rejonie nowosielickim, graniczącym z Mołdawią. Pomimo etnicznej heterogenności Północnej Bukowiny, w regionie nie obserwuje się poważniejszych konfliktów na tle narodowościowym.

O ile skład narodowościowy ludności Ukrainy i poszczególnych jej regionów jest stosunkowo łatwy do ustalenia na podstawie samoidentyfikacji narodowej obywateli kraju, kwestia podziałów lingwistycznych i ich wpływu na sferę polityczną jest o wiele bardziej złożona. Niejednoznaczny jest sam termin „język ojczysty” – zgody co do jego znaczenia nie ma nawet w literaturze naukowej. Filologowie, mówiąc o języku ojczystym, mogą mieć na myśli: 1) język, w którym rozmawiała matka; 2) język, w który osoba najczęściej słyszała we wczesnym dzieciństwie; 3) język, w którym osoba najwcześniej zaczęła rozmawiać; 4) język, którego osoba najczęściej używa w rzeczywistości; lub 5) język grupy etnicznej, do której należy osoba.⁹ Ukraiński socjolog M.O. Szulha proponuje, by za język ojczysty uznawać ten język, w którym osoba może najpełniej wyrazić swoją kompetencję językową i w którym myśli. Jednakże nie oznacza to, że właśnie tę interpretację pojęcia języka ojczystego mają na myśli respondenci, odpowiadając na pytania na spisie powszechnym i w badaniach socjologicznych. Zdaniem socjologa O. Wyszniaka, z pytań spisu ludności należałoby wyłączyć to, dotyczące języka ojczystego, ze względu na jego niejednoznaczność, i zamienić je pytaniami o język,

⁶ Закон України «Про національні меншини в Україні» <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12> [28.09.2014]

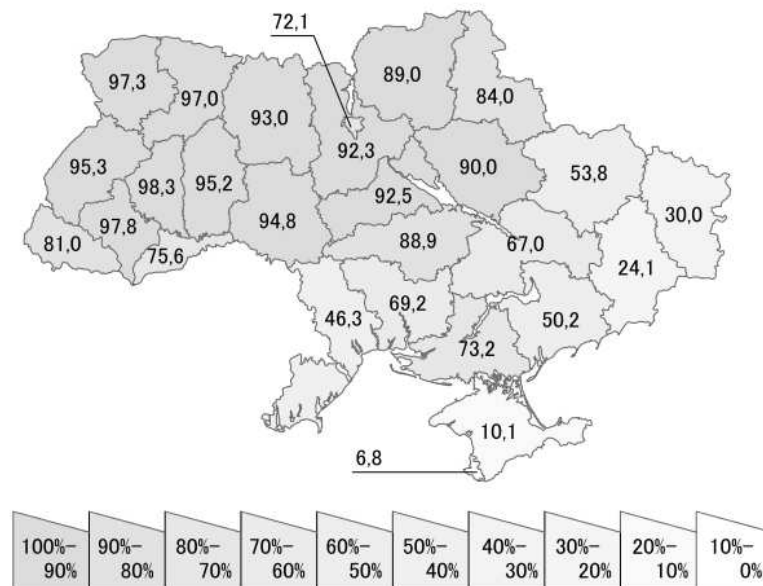
⁷ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141> [28.09.2014]

⁸ Етнічні громади Чернівецької області http://buktolerance.com.ua/?page_id=182 [28.09.2014]

⁹ Шульга Н.А. Базовые принципы и ценности европейских стандартов языковой политики // Проекты законов о языках – экспертный анализ. – s. 12-13

w którym rozmawiali rodzice, i „wewnętrzny język” – czyli język, w którym osoba myśli.¹⁰ Oficjalne dane wspomnianego już spisu ludności z 2001 roku mogą sugerować, że język ukraiński jest dominującym na Ukrainie – 67,5% respondentów wskazało na ukraiński jako na swój język ojczysty, 29,6% – na rosyjski. Jeżeli nawet uznamy te dane za wiążące, możemy zauważyć, że odsetek osób uważających język ukraiński za ojczysty jest niższy, niż odsetek osób identyfikujących się z narodem ukraińskim. Przeciwną tendencję obserwujemy w przypadku języka rosyjskiego – odsetek osób, uważających go za język ojczysty, znacznie przewyższa odsetek etnicznych Rosjan. Osoby, uważające ukraiński za język ojczysty stanowią zdecydowaną większość w zachodnich i centralnych obwodach Ukrainy, szczególnie na Galicji i Wołyniu, gdzie ich odsetek przekracza 95%. Z drugiej strony, w obwodach Donieckim i Ługańskim, a także na Krymie, językiem ukraińskim jako ojczystym posługuje się zdecydowana mniejszość mieszkańców. Najmniej, zaledwie 6,8%, w mieście Sewastopolu.

Table 2. Ukraiński jako język ojczysty (2001)

Źródło: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96#mediaviewer/File:Ukraine_census_2001_Ukrainian.svg

Jednakże dane spisu ludności nie odzwierciedlają rzeczywistych preferencji językowych Ukraińców. Badania, przeprowadzone grupą „Research & Branding” na początku 2012 roku wśród mieszkańców wszystkich regionów Ukrainy, pokazały, iż jedynie dla 44%

¹⁰ Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) – Київ, Інститут соціології НАН України, 2009 – s. 20-21

ludności Ukrainy ukraiński jest głównym językiem, używanym w domu, a dla 42% – w pracy lub w szkole. Dla języka rosyjskiego wyniki wyniosły odpowiednio 35% i 36%, natomiast co piąty respondent zadeklarował, że posługuje się w równej mierze językiem ukraińskim, jak i rosyjskim zarówno w domu, jak i w pracy lub szkole.¹¹ Podobne wyniki pokazują również inne badania opinii społecznej, świadcząc o tym, że nie wszyscy respondenci, którzy nazywają ukraiński swoim językiem ojczystym, posługują się nim w życiu codziennym. Największe rozbieżności między odsetkiem osób, wskazujących ukraiński jako język ojczysty i jako język codziennej komunikacji można zaobserwować u regionach południowych i wschodnich, a także w Kijowie, gdzie w rzeczywistości na codzień językiem ukraińskim posługuje się zaledwie 10-25% ludności. Zjawisko to uwarunkowane jest wieloletnią dominacją języka rosyjskiego w tych regionach, szczególnie w sferach, uznawane za prestiżowe (nauka, prawo, polityka), i jednocześnie przeważnie ukraińską samoidentyfikacją miejscowej ludności. Kolejnym czynnikiem, utrudniającym jednoznaczne stwierdzenie, jaki odsetek ludności Ukrainy posługuje się językiem ukraińskim, a jaki rosyjskim, jest powszechne występowanie tak zwanego „surżyku”, czyli mieszanek języka ukraińskiego i rosyjskiego, która najczęściej spotykana jest wśród mieszkańców centralnych regionów. Podsumowując, można stwierdzić, iż wielu respondentów, deklarując ukraiński jako język ojczysty, wyraża swoją tożsamość narodową i częściowo również orientację polityczną, ponieważ kwestie języka ojczystego i urzędowego na Ukrainie są wysoko spolityzowane.

Oprócz ukraińskiego i rosyjskiego, w niektórych regionach Ukrainy w powszechnym użyciu są również inne języki. Są to przede wszystkim węgierski (na Zakarpaciu), rumuński i mołdawski (w obwodzie czerniowieckim i w mniejszej mierze zakarpackim), krymskotatarski (na Krymie), bułgarski (w obwodzie odesskim), a także rusiński – język zakarpackich Rusinów, uznawany przez większość ukraińskich filologów za dialekt języka ukraińskiego. Jednakże istnienie owych „wysp” na lingwistycznej mapie Ukrainy nie ma znaczącego wpływu na podział socjopolityczny w skali całego kraju, ponieważ stosunkowo niewielka liczebność mniejszości, posługujących się językami innymi, niż ukraiński i rosyjski, nie pozwala im znacząco wpływać na życie polityczne kraju. Można zaobserwować lokalne podziały, prowadzące okazjonalnie do konfliktów na tle etniczno-językowym, jak ma to miejsce na Zakarpaciu, jednak nie wychodzące poza granice danego regionu.

Wciąż aktualną i wywołującą najwięcej kontrowersji pozostaje kwestia statusu języka rosyjskiego na Ukrainie, a w szczególności w regionach południowo-wschodnich, gdzie jest on językiem dominującym. Temat ten był szeroko wykorzystywany w kampaniach wyborczych różnych sił politycznych od czasu uzyskania niepodległości przez Ukrainę, co spowodowało ewolucję podziału etnolingwistycznego w jeden z czynników podziału socjopolitycznego.

¹¹ Проект «Мови спілкування українців» http://www.rb.com.ua/upload/medialibrary/PR_Ry_Ukr_2012.pdf [28.09.2014]

Od czasów ogłoszenia niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku, problematyka języka urzędowego wielokrotnie stawała się przedmiotem dyskursu politycznego, jednak nadal nie udało się znaleźć w tej kwestii kompromisu. Artykuł 10 Konstytucji Ukrainy, przyjętej w 1996 roku, nadaje językowi ukraińskiemu status urzędowego, jednocześnie gwarantując wolność rozwoju i wykorzystania, a także ochronę językom mniejszości narodowych, zamieszkujących Ukrainę, ze szczególnym uwzględnieniem rosyjskiego.¹² W Konstytucji znajduje się również zapis mówiący o tym, że państwo ukraińskie sprzyja nauce języków komunikacji międzynarodowej. Sformułowanie to może brzmieć niejednoznacznie, zwłaszcza dla obserwatora z zewnątrz, ale warto zaznaczyć, że w ZSRR miano „jęzka komunikacji międzynarodowej” należało do rosyjskiego. Można więc uznać, że zapis ten również gwarantuje zachowanie szczególnej roli języka rosyjskiego na Ukrainie. Jednakże, ze względu na powszechność używania języka rosyjskiego na Ukrainie i jego zdecydowaną dominację w niektórych regionach, w programach partii politycznych, orientujących się na elektorat Wschodniej Ukrainy, często pojawia idea nadania mu statusu języka urzędowego lub regionalnego. Na przykład, w programie wyborczym Partii Regionów z 2012 roku znajdujemy potulaty „ustawodawczego zapewnienia prawa obywateli do języka ojczystego” i „nadania językowi rosyjskiemu statusu drugiego języka urzędowego”.¹³ Próba uregulowania tej kwestii została podjęta przez rządzącą wówczas Partię Regionów w 2012 roku, kiedy to uchwalona została ustawa „O zasadach państwowej polityki językowej”. Ustawa, pozostawiając ukraiński jedynym językiem urzędowym, wprowadziła pojęcie „języków regionalnych”, które mogłyby być używane w przypadku, jeśli ponad 10% mieszkańców pewnej jednostki administracyjnej (obwodu, rejonu, miasta lub nawet pojedynczej wsi) deklaruje język ojczysty inny, niż ukraiński.¹⁴ W tym przypadku język ojczysty definiowany był jako „pierwszy język, który osoba opanowała we wczesnym dzieciństwie”. Przewidziane została możliwość użycia na poziomie regionalnym 18 języków, w tym rusińskiego, który tym samym po raz pierwszy został oficjalnie uznany za odrębny język na Ukrainie. Biorąc pod uwagę wyniki spisu ludności z 2001 roku, z prawa do wprowadzenia rosyjskiego, jako języka regionalnego mogłoby skorzystać 10 obwodów południowo-wschodniej Ukrainy, Krym oraz miasto Kijów, na Zakarpaciu językiem regionalnym mógłby się stać węgierski, a w obwodzie czerniowieckim – rumuński. W rzeczywistości nie wszystkie jednostki administracyjne, ustawowo uprawnione do wprowadzenia języka regionalnego, skorzystały z tego prawa. Rosyjski oficjalnie uzyskał status języka regionalnego w obwodach donieckim, ługańskim, dniepropietrowskim, zaporoskim, chersońskim, mikołajowskim i odesskim, a także w Sewastopolu. Język węgierski uzyskał status regionalnego jedynie w dwóch rejonach obwodu zakarpackiego, a rumuński – w jednym rejonie obwodu czerniowieckiego i dodatkowo w kilku sołectwach w obwodach

¹² Конституція України, ст. 10 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [28.09.2014]

¹³ Передвиборна програма Партії Регіонів <http://parliament2012.com.ua/programa-partii-regionov/> [28.09.2014]

¹⁴ Закон України «Про засади державної мовної політики», ст. 7 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [28.09.2014]

czerniowieckim i zakarpackim. Ustawa spotkała się z ostrą krytyką ze strony partii opozycyjnych, a także ukraińskich działaczy nauki i kultury. Rady pięciu obwodów na Zachodniej Ukrainie (lwowskiego, iwano-frankowskiego, tarnopolskiego i rówieńskiego) przyjęły postanowienie o niewykonaniu ustawy na swoim terytorium, chociaż wprowadzenie w nich języków regionalnych tak czy inaczej byłoby niemożliwe, jako że użytkownicy języka ukraińskiego stanowią ponad 90% ludności. Wśród przyczyn protestów przeciwko ustawie było naruszenie procedury głosowania w parlamencie w trakcie jej przyjmowania, aczkolwiek nie ulega wątpliwości, iż głównym powodem była niechęć części ukraińskiego społeczeństwa do nadania jakiegokolwiek oficjalnego statusu językowi rosyjskiemu. Proces uchwalania „ustawy językowej”, jak również reakcje na nią, dobitnie świadczą o tym, jak głęboko spolityzowana jest kwestia języków mniejszości narodowych na Ukrainie. W społecznym obiorze ustawa od samego początku kojarzona była z Partią Regionów, a niechęć do tej siły politycznej automatycznie przekładała się na negatywny stosunek do idei języków regionalnych. W trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi jesienią 2012 roku partie opozycyjne, w tym „Ojczyzna” Julii Tymoszenko, wykorzystywały argument jednego języka urzędowego jako czynnika, jednoczącego Ukrainę, chociaż takie spojrzenie mija się z rzeczywistością, gdyż nawet dla obserwatora zewnętrznego oczywistym jest fakt bilingwalizmu ukraińskiego społeczeństwa i ogromnego zróżnicowania regionalnego w tej kwestii. W programie wspomnianej partii „Ojczyzna” przed wyborami w 2012 roku znalazło się sformułowanie: „Nadamy prawdziwy sens statusowi języka ukraińskiego jako jedyne go języka urzędowego.”¹⁵, natomiast nacjonalistyczna partia „Swoboda” w swoim programie bezpośrednio wzywała do anulowania „antyukraińskiej” ustawy o językach regionalnych i do przyjęcia nowej ustawy „O ochronie języka ukraińskiego”.¹⁶ Ponadto, status języka rosyjskiego i innych języków mniejszościowych na Ukrainie wymaga uregulowania również w świetle Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych, ratyfikowanej przez Ukrainę w 2003 roku. Analiza sytuacji językowej na Ukrainie i prób jej politycznego uregulowania pokazuje, że czynniki językowe odgrywają ważną rolę w kształtowaniu podziału socjopolitycznego. Możemy dokonać podziału ukraińskiego społeczeństwa na grupy ze względu na preferencje językowe i zaobserwować, że użytkownicy języka rosyjskiego (i, w mniejszym stopniu, innych języków mniejszości narodowych) odbierają Partię Regionów (od 2014 roku – Blok Opozycyjny) i Komunistyczną Partię Ukrainy jako swoich przedstawicieli na scenie politycznej, natomiast ludność ukraińskojęzyczna jest bardziej skłonna głosować na partie, które sprzeciwiają się nadaniu jakiegokolwiek szczególnego statusu językowi rosyjskiemu. Te same zależności występują także na wyborach prezydenckich, na których zwykle wyłania się dwoje głównych kandydatów, jeden z których reprezentuje rosyjskojęzyczny „Wschód”, a drugi – ukraińskojęzyczny „Zachód”. Różnice między upodobaniami wyborczymi

¹⁵ Передвиборна програма ВО «Батьківщина» <http://parliament2012.com.ua/programa-vo-batkivshhina/>

¹⁶ Передвиборна програма Всеукраїнського Об'єднання «Свобода» <http://parliament2012.com.ua/programa-vo-svoboda/> [28.09.2014]

mieszkańców poszczególnych regionów mogą być wręcz drastyczne. Za przykład niech posłużą wybory prezydenckie w 2004 roku, na których w drugiej turze zmagali się ze sobą Wiktor Janukowycz i Wiktor Juszczenko. O ile w „trzeciej” (czyli powtórzonej po wydarzeniach Pomarańczowej Rewolucji drugiej) turze wyborów W. Janukowycz zdobył 93,54% głosów w obwodzie donieckim, to w obwodzie tarnopolskim W. Juszczenko zwyciężył z wynikiem 96,03%. Zróżnicowanie regionalne elektoratu jest zjawiskiem normalnym i występującym w bardzo wielu państwach, jednakże istnienie takich skrajnych różnic świadczy o istnieniu bardzo głębokiego podziału socjopolitycznego. Sytuacja ta powtarzała się na wszystkich kolejnych wyborach a linia „podziału” pozostawała praktycznie niezmienna aż do 2014 roku, kiedy wskutek aneksji Krymu i wojny na Donbasie zachwiana została równowaga między „Wschodem” i „Zachodem” – siły „wschodnie” straciły sporą część swojego elektoratu, ponieważ wybory nie odbywały się na terytoriach, gdzie owe partie tradycyjnie cieszyły się największym poparciem. Wydarzenia 2014 roku zasługują na głębszą analizę w kontekście podziału socjopolitycznego na Ukrainie, ponieważ wydają się być jego skutkiem.

23 lutego 2014 roku, bezpośrednio po obaleniu prezydenta Wiktora Janukowicza przez siły opozycyjne, Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła ustawę, anulującą wprowadzone w 2012 roku przepisy o językach regionalnych.¹⁷ Decyzja ta wywołała falę negatywnych reakcji wśród mieszkańców Południa i Wschodu Ukrainy, w związku z czym Ołeksandr Turczynow, wykonujący wówczas obowiązki prezydenta, odmówił podpisania nowej ustawy. Wydaje się jednak, że sam fakt próby uchylecia „ustawy językowej” miał katastroficzne skutki dla jedności ukraińskiego społeczeństwa, która była już nadwyrężona na skutek wydarzeń „Euromajdanu”. Zaledwie kilka dni później rozpoczął się proces aneksji Krymu przez Federację Rosyjską. Stwierdzenie, że bezpośrednią tego przyczyną była nieudana próba zmiany przepisów, dotyczących języków mniejszości narodowych, byłoby oczywistą nadinterpretacją. Aczkolwiek wydarzenie to niewątpliwie zostało wykorzystane przez rosyjskie media i propagandę w celu udowodnienia, że nowe władze Ukrainy są wrogo nastawione do swoich rosyjskojęzycznych obywateli oraz że kierują się ideologią faszystowską. Sam fakt, iż kwestia językowa została ponownie podjęta przez ukraińskich polityków w tak krytycznym momencie dla kraju, świadczy o tym, jak wielkie emocje wywołuje ten temat w społeczeństwie. Zrozumieć, dlaczego „ustawa językowa” znalazła się ponownie w centrum uwagi w okresie, kiedy Ukraina przeżywała najpoważniejszy kryzys polityczny w swojej historii, można tylko biorąc pod uwagę głębokość podziału etnolingwistycznego w tym kraju. Politycy partii opozycyjnych znajdowali się pod presją tej części społeczeństwa, która popierała „Euromajdan” i która oczekiwała uchylecia ustawy, nadającej językowi rosyjskiemu oficjalny status na części terytorium kraju, tym bardziej, że wspomniane już programy wyborcze owych partii zawierały obietnicę anulowania „ustawy językowej”. Wśród mieszkańców zachodnich, i w mniejszym stopniu centralnych regionów Ukrainy,

¹⁷ Рада скасувала мовний закон Колесніченка <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/23/7015948/> [28.09.2014]

powszechną postawą jest brak akceptacji dla możliwości urzędowego zastosowania języka rosyjskiego, nawet jeśli miałoby to dotyczyć jedynie części terytorium kraju. Postawa ta wynika po części z lęku przed kontynuacją procesów rusyfikacyjnych, które miały miejsce w ukraińskiej SRR, jak również z popularności organizacji nacjonalistycznych, definiujących naród jako wspólnotę etniczną.

Tragiczne dla Ukrainy wydarzenia 2014 roku – aneksja Krymu i działania wojenne na Donbasie – świadczą o istnieniu niezwykle głębokiego podziału socjopolitycznego, którego nie udało się złagodzić żadnej z sił politycznych, rządzących krajem po 1991 roku. Podział ten jest zjawiskiem złożonym i składa się na niego wiele czynników, nie tylko etnolingwistycznych. Ważne znaczenie mają również względy historyczne, geopolityczne, ekonomiczne oraz religijne. Tym niemniej, można zaobserwować korelację między odsetkiem ludności rosyjskojęzycznej i nasileniem nastrojów separatystycznych w regionach Ukrainy. Integralność terytorialna kraju została naruszona w tych trzech regionach, w których jedynie mniejszość ludności deklaruje ukraiński jako swój język ojczysty, czyli na Krymie, a także w obwodach donieckim i lugańskim. Należy również uwzględnić to, że jednym z najczęściej stosowanych przez rosyjskie władze argumentów dla uzasadnienia aneksji Krymu i pośredniego wsparcia dla ruchu separatystycznego na Donbasie jest „ochrona ludności rosyjskiej na Ukrainie”. To z kolei wywołuje szereg pytań na temat granicy między ukraińskim i rosyjskim etnosami, która zawsze była trudna do zdefiniowania. Czy powinniśmy uznawać za etnicznych Rosjan wszystkich obywateli Ukrainy, którzy uważają rosyjski za język ojczysty lub deklarują posługiwanie się nim w życiu codziennym? Jak należy klasyfikować tę część ukraińskiego społeczeństwa, która posługuje się językiem rosyjskim, ale deklaruje przynależność do narodu ukraińskiego i neguje działania władz rosyjskich na Ukrainie? Z pewnością, te kwestie będą łatwiej poddawać się naukowej analizie z perspektywy czasu. Ale już teraz można zaobserwować powstanie i umacnianie się nowej tożsamości – rosyjskojęzycznych Ukraińców, którzy nierzadko reprezentują patriotyczne postawy i gotowość do uczestnictwa w zbrojnej walce na stronie Ukrainy, jednocześnie posługując się językiem rosyjskim zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej. Może to świadczyć o stopniowej transformacji narodu etnicznego w polityczny, w którym oznaką przynależności jest przede wszystkim obywatelstwo i lojalność wobec państwa, nie zaś etniczne pochodzenie.

Jednocześnie koniecznym jest również uwzględnienie procesów, zachodzących wśród innych mniejszości etnolingwistycznych w świetle aktualnych wydarzeń na Ukrainie. Większość Tatarów Krymskich zajęła zdecydowanie proukraińską pozycję w reakcji na rosyjską aneksję ich historycznej ojczyzny, pomimo tego, iż przedstawiciele tej grupy etnicznej posługują się językiem rosyjskim znacznie częściej, niż ukraińskim. W tym przypadku względy historyczne i polityczne wydają się odgrywać o wiele większą rolę, niż etnolingwistyczne i religijne. Z drugiej strony, na Zakarpaciu obserwuje się nasilenie nastrojów separatystycznych wśród Rusinów, którzy wykazują prorosyjską orientację i popierają ideę federalizacji Ukrainy.

Ponownie została również podjęta kwestia ewentualnego nadania autonomii ludności węgierskiej, zamieszkującej południowe rejony Zakarpacia. Idea ta jest propagowana nie tylko przez działaczy politycznych mniejszości węgierskiej na Ukrainie, ale również przez władze węgierskie, które od kilku lat umożliwiają etnicznym Węgrom z Zakarpacia uzyskanie węgierskiego obywatelstwa w uproszczonym trybie. W przypadku mniejszości węgierskiej nie obserwuje się silnej identyfikacji z Ukrainą, co może być związane z naturalną barierą językową i geograficzną bliskością Węgier. Obecnie nie wydaje się, by nastroje separatystyczne na Zakarpaciu mogły prowadzić do oddzielenia regionu od Ukrainy, ale niewątpliwie świadczą one o wadze czynników etnolingwistycznych i ich konfliktogenności. Transformacja narodu etnicznego w polityczny jest procesem długotrwałym, wymagającym zmian w mentalności i sposobie samoidentyfikacji narodowej, więc zróżnicowanie etnolingwistyczne ukraińskiego społeczeństwa prawdopodobnie jeszcze długo będzie jednym z głównych czynników podziału socjopolitycznego na Ukrainie.